

EDÍCIA CIVILIZÁCIA

AMBROGIO A. CAIANI FLIRTOVANIE SO ZLOM

Katolícka cirkev
v ére totálnej vojny
a globalizácie

Dvadsaťte storočie bolo pre Boha zlým obdobím. Nietzsche ohlásil jeho smrť v roku 1888. Večnú bytosť musela táto správa veľmi nemilo prekvapiť. Vzťah medzi najvyšším božstvom a jeho tvorstvom bol v uplynulom storočí zložitý. Dve svetové vojny a rysujúca sa environmentálna katastrofa spochybňujú vieru vo vrozenú dobrotu ľudstva.

premedia

HISTÓRIA

premedia

AMBROGIO A. CAIANI

FLIRTOVANIE SO ZLOM

Katolícka cirkev v ére totálnej vojny a globalizácie

Z angličtiny preložil
Tomáš Mrva

premedia

Ambrogio A. Caiani: Flirtovanie so zlom

Prvé vydanie

Copyright © Ambrogio A. Caiani, 2026

This translation of *Flirting With Evil* is published by arrangement with
Bloomsbury Publishing Plc

Translation © Tomáš Mrva, 2026

Slovak edition © Vydavateľstvo Premedia, 2026

ISBN 978-80-8242-491-4

Venované Deanovi

Svoj zrak upieram na vrchy: príde mi odtiaľ pomoc? Pomoc mi
príde od Pána, ktorý stvoril nebo i zem. (Kniha žalmov 121, 1 – 2)

Obsah

Predslov 11

- 1 Vytiahnite padací most! Pius X. (1903 – 1914) 17
- 2 Prvá svetová vojna (1914 – 1918) 51
- 3 Katolicizmus a nacionalizmus (1918 – 1929) 77
- 4 Neofaustovské zmluvy: korporativizmus
a konkordáty (1929 – 1939) 123
- 5 Kde je Boh? Cirkev a druhá svetová vojna (1939 – 1958) 173
- 6 Kompromis: Druhý vatikánsky koncil,
záblesk moderného sveta (1958 – 1978) 227
- 7 Poľská reakcia 273
- 8 Štyri škandály a jedna abdikácia (2005 – 2013) 317

Záver: Kto som, aby som súdil? 351

O autorovi 367

PodĎakovanie 369

Poznámky 373

Predslov

Dvadsiate storočie bolo pre Boha zlým obdobím. Nietzsche ohlásil jeho smrť v roku 1888. Večnú bytosť musela táto správa veľmi nemilo prekvapiť. Vzťah medzi najvyšším božstvom a jeho tvorstvom bol v uplynulom storočí zložitý. Dve svetové vojny a rysujúca sa environmentálna katastrofa spochybňujú vieru vo vrodennú dobrotu ľudstva.

Mark Mazower príhodne nazval dvadsiate storočie „temným kontinentom“. V štyridsiatych rokoch sme boli svedkami toho, ako ľudstvo kleslo na dno. Počas nacistickej genocídy bolo v rokoch 1942 až 1945 v Auschwitzi zavraždených viac ako milión židov a ďalších prenasledovaných menšín a to bolo len jedno z miest, kde nacisti zabíjali.¹ Holokaust a s ním spojené priemyselné krviprelievania sú prekážkou toho, aby sa ľudstvo usilovalo hľadať zmysel. Nábožných ľudí vedie až ku koreňom otázky zla: ako môže dobrotivé božstvo dopustiť také masové vraždenie a takú bezohľadnú krutosť? A predsa sa aj v najbezútešnejšom zúfalstve prejavili kresťanské skutky lásky.

Večer 28. júla 1941 sa odohrala chvíľa nezmyselného a bezdôvodného zla. V Auschwitzi kvílili sirény, ktoré oznamovali, že sa v tábore niečo stalo. Šesťsto väzňom v bloku číslo 14 nariadili, aby sa zoradili pred preplnenými ubikáciami. V tom čase väznili v koncentračnom tábore prevažne Poliakov určených na otrockú prácu a údajných disidentov. Ešte sa nestal továrňou na smrť ako konečné riešenie. Týmto mužom oznámili, že jeden z nich ušiel. Museli niekoľko hodín stáť a čakať, či niekto z nich utečenca zradí.

Objavil sa Karl Fritzsche, zástupca veliteľa tábora. Zhromaždeným povedal, že utečenca nechtyli a bude nasledovať odplata. Náhodne vyberú desať mužov, ktorých nechajú umrieť od hladu. Fritzsche chodil zlostne hore-dole popred rady vydesených väzňov. Nechal ich hádať, kto

bude obeťou jeho svojvôle. Nakoniec si vybral aj posledného z desiatky, ktorá mala zomrieť. Namieril ukazovák na Franciszka Gajownicza, tridsaťdeväťročného poddôstojníka poľskej armády. Hoci nebol žid, celú jeho rodinu zatkli, lebo bol podozrivý z účasti na odboji. Keď sa Gajowniczek dozvedel o svojom osude, rozplakal sa. Už nikdy neuvidí svoju manželku a deti. Medzi zhromaždenými to zašumelo, keď boli svedkami hrozného výjavu, ako človek prosí o život. Z ničoho nič postúpil vpred útly, krehký plešivejúci muž. Uhladenou nemčinou povedal: „Chcel by som zaujať miesto tohto väzňa.“ Potom ukázal na Gajownicza a povedal: „Nemám manželku ani deti, som starý.“²

Nastalo ohromujúce ticho. Potom sa Fritzsche, ktorý nebol známy intelektuálnou zvedavosťou, spýtal: „Kto ste?“ „Som kňaz,“ odpovedal neznámy muž. „Žiadosť schválená,“ odvrkol zástupca veliteľa tábora. Tým desiatim mužom potom prikázali vyzliecť sa donaha a vojsť do podzemnej kobky, kde zomrú. Zachovalo sa niekoľko spomienok väzňov a dozorcov. Dôstojne vyzerajúci kňaz, ktorý obetoval svoj život za cudzieho človeka, sa stal duchovným vodcom ostatných deviatich odsúdencov na smrť. Viedol ich modlitby, chválospevy a dokonca si s nimi spieval. Nikdy sa nestážoval a nikdy nič nežiadal. Podmienky v tomto podzemnom pekle boli nepredstaviteľné. Po dvoch týždňoch modlitby a odriekanie ruženca pomaly ustali. Nastalo ticho. Dozorcovia SS 14. augusta potvrdili, že všetci desiaty muži zomreli.³

Posledným, kto zomrel, deň pred sviatkom Nanebovzatia Panny Márie, bol práve kňaz. Volal sa Maximilian Kolbe. Katolícka cirkev si jeho obeť uctila tým, že ho 10. októbra 1982 vyhlásila za svätého. Podľa mnohých bol živým stelesnením toho najlepšieho, čo môže katolicizmus poskytnúť svetu. Kolbe bol stelesnením citátu z Evanjelia podľa Jána (15, 13): „Nik nemá väčšiu lásku ako ten, kto položí svoj život za svojich priateľov.“ Kolbe zomrel, aby úplne cudzí človek mohol žiť. Jeho mučeníctvo predstavuje výzvu na mnohých úrovniach. Úplne úprimne, keď z nás by boli ochotní zomrieť za niekoho iného?

A predsa žiadny človek, dokonca ani svätec, nie je dokonalý. Kolbe napísal novinové články, v ktorých odsudzoval židobolševické sprisahanie, narúšajúce európske hodnoty a peňažníctvo. Bol mužom svojej doby a niesol v sebe vtedajšie predsudky. Keď bol v tridsiatych rokoch vedúcim františkánskej misie v Japonsku, jeho poľskí spolubratia ho považovali za tvrdého rozdeľovača úloh bez zmyslu pre humor. Pre tohto

zachmúreného muža viera nebola intelektuálnou salónnou hrou, ale niečím, čo treba prežívať.⁴ Aj tak ho však mnohí mali radi; hoci Japoncov, s ktorými sa stretol, na katolícku vieru neobrátil, považovali ho za prívetivého a jeho misionársky leták čítali so záujmom.

Krátko pred pádom komunizmu, v roku 1987, dostal Kolbeho niekdajší kláštor v Niepokalanówe a okolité ženské kláštory ako dar stovky japonských čerešní. Tieto kvitnúce stromy na počesť svätého mučeníka mali symbolizovať mier medzi Západom a Východom. Spisovateľka Naoko Abeová pri návšteve týchto miest v roku 2023 zistila, že navzdory všetkému prežili iba tri čerešne. Tieto osamotené stromy pretrvali ako svedectvo Kolbeho obety a životov, ktoré ovplyvnil.⁵ Po vojne sa Gajowniczek stretol s manželkou, ale ich deti počas holokaustu zahynuli. Tento poddôstojník strávil zvyšok života udržiavaním pamiatky muža, ktorý mu zachránil život.

Katolicizmus zrodil a naďalej vychováva mnohých ľudí z podobného cesta, ako bol Kolbe. Týchto žijúcich svätcov nájdete zvyčajne vo farnostiach a v misiách rímskokatolíckej cirkvi. S mnohými som sa stretol; ich schopnosť dávať bez toho, aby očakávali odmenu, je hlboko dojímavá. Vypovedá o revolučnosti a ohromnom potenciáli skutočného kresťanstva. Títo ľudia obývajú a obohacujú periférie, na ktorých slúžia. Tak ako galilejský zakladateľ ich náboženstva sú katolíci najlepší, keď sú spoločenstvom rovných. Kanonickí právnici a vysokopostavení preláti sú nevyhnutní, ale obmedzení tým, že musia pôsobiť vo svetských sférach politiky a financií. To robí z katolíckej cirkvi extrémne zložitú organizáciu. Nohami stojí pevne na zemi, zatiaľ čo ruky vystiera k nebesám. Táto kniha rozpráva príbeh o tom, ako katolícka cirkev čelila mnohým politickým a sekulárnym výzvam dlhého dvadsiateho storočia. Ako zistíme, je viac o politike náboženstva ako o náboženstve samotnom.

Aby som čitateľom pomohol zorientovať sa, načrtnem niektoré kľúčové body príbehu katolicizmu v dvadsiatom storočí. V roku 1870 Taliansko dobylo Rím a Vatikán prišiel o svoje pozemské kráľovstvo. Stal sa neuznaným štátom v štáte.⁶ Trvalo takmer šesť desaťročí, kým sa vyriešila otázka postavenia pápeža v modernom svete, a rímskokatolícka cirkev vstúpila do dvadsiateho storočia sužovaná strachom a údajnými nepriateľmi. Liberalizmus, socializmus a nacionalizmus boli učenia, ktoré súperili s mileniálnym učením pápežského úradu a dostávali sa s ním do konfliktu. Staré spojenectvo trónu a oltára, ktoré udržiavalo rímsku

cirkev od stredoveku, sa rúcalo. Monarchovia a šľachta boli odvrhnutí na smetisko dejín.

Po prvej svetovej vojne rímskokatolícka cirkev prišla o politických priateľov. Vzhľadom na nedôveru pápežov k demokracii a liberalizmu bolo nepravdepodobné, že cirkev ľahko nájde spoločnú reč s politickými stranami založenými na plurazime. Katolícka cirkev bola v jadre autoritárskou inštitúciou, ktorá verila (a stále verí), že je správcom „jedinej pravdy“, nie „akejkoľvek pravdy“, ktorý je vyvolený Bohom. Neprekvapuje, že cirkev to ťahalo k autoritárskym formám politiky, ktoré sa v medzi-vojnovom období objavili v Taliansku, Španielsku, Portugalsku a do istej miery aj v Írsku. Uzavrela dohody s fašistickými diktátormi, ako boli Mussolini, Franco a Salazar. Ak boli pápeži duchovnými diktátormi, prečo by nemohli uzavrieť spojenectvá s pozemskými diktátormi? Výnimkou bol Hitler, s ktorým sa cirkev pokúšala dohodnúť, ale rýchlo prišla o všetky ilúzie, že ide o spoľahlivého sprostredkovateľa zladenia vzťahov medzi cirkvou a štátom. Jeho protikresťanský étos ho robil nebezpečným.

Flirtovanie katolíckej cirkvi s autoritárstvom a fašizmom stroskotalo na pohrome druhej svetovej vojny. Cirkev po roku 1945 zdráhavo akceptovala parlamentnú demokraciu. Kresťanská demokracia sa stala kľúčovým nástrojom, ktorým si rímskokatolícka cirkev zaistovala, že jej morálne normy, rodinné hodnoty a sociálne učenie budú ochraňovať tí správni politici. V šesťdesiatych rokoch sme boli svedkami najväčšieho a najkľúčovejšieho okamihu v ceste katolíckej cirkvi dvadsiatym storočím: rozhodnutí Druhého vatikánskeho ekumenického koncilu, ktorý zasadal v Ríme v rokoch 1962 až 1965. Na rozdiel od väčšiny koncilov nebolo jeho úlohou odsúdiť moderný svet. Cieľom tohto zhromaždenia tisícov biskupov bolo obnoviť a aktualizovať prax, učenie a hodnoty cirkvi, skôr sa s modernitou zosúladiť ako ju odmietať. Ján XXIII. nabádal koncilových otcov, aby sa vzdali pesimizmu a strachu. Ich miesto mal zaujať optimizmus a uvedomenie, že súčasný svet nie je len plný problémov, ale je aj bohatý na príležitosti.

Autor tejto knihy je neskrývaným a otvorene sklamaným zástancom Druhého vatikánskeho koncilu. Obdivujem jeho liturgiu v miestnych jazykoch, milosrdnú teológiu a hojnú nádej. Ale tí, ktorí hľadajú nostalgiu po zariekavaní v latinčine, zásobárne viery a neotrasiteľnú morálnu istotu, si, bohužiaľ, kúpili nesprávnu knihu. Plán, ktorý v šesťdesiatych

rokoch načrtlo 2 000 biskupov zhromaždených v Bazilike svätého Petra, bol veľkolepý. Vrátil cirkev k pôvodným hodnotám kresťanskej lásky a solidarity. Žiaľ, tento proces sa namiesto toho, aby bol začiatkom masovej obnovy, zastavil. Sexuálna a kultúrna revolúcia šesťdesiatych rokov desila prelátov po celom svete. Namiesto pokračovania v ceste, ktorú nastolil Ján XXIII., sa v osemdesiatych rokoch vrátila mentalita tradičnej cirkvi, ktorá pretrvala až do prvého desaťročia dvadsiateho prvého storočia.

Katolícka cirkev sa namiesto toho, aby vyhľadávala nové spoločenstvá a nové spôsoby prežívania viery, vrátila k zlovyku odsudzovať to, čoho sa obávala. Rímska kúria odsúdila slobodné matky, homosexuálov, výskum kmeňových buniek a teológiu oslobodenia. Jedinou prioritou sa stala ochrana katolíckeho učenia a reputácie inštitucionálnej cirkvi. Počiatkové opätovné zapojenie sa do fungovania sveta v šesťdesiatych rokoch ustúpilo na konci dvadsiateho storočia riadenému úpadku.

Pohroma nastala v deväťdesiatych rokoch. Jedno odhalenie za druhým ukazovalo, že hierarchia katolíckej cirkvi chránila páchatel'ov sexuálneho zneužívania na úkor ich obetí, aby udržala morálnu reputáciu a váženosť inštitúcie. Kostolné lavice sa v nedeľu vyprázdňovali a diecézy krachovali pod náporom hromadných žalôb podávaných na cirkev deťmi, ktoré zradila. Keď sa prach usadil, nepriateľskosť sa premenila na ľahostajnosť. Napriek najlepšej snahe pápeža Františka vrátiť sa na cestu, ktorá sa začala v roku 1963 Druhým vatikánskym koncilom, mal katolicizmus problém znovu nabráť silu vo svojich európskych a severoamerických baštách.

A tak nastupujeme na náročnú cestu katolicizmu dvadsiatym storočím. Je to príbeh fašizmu, genocídy a sexuálneho zneužívania, ale aj príbeh hrdinstva, súcitu a vzopretia sa diktatúram. Bez takýchto paradoxov by to nebol príbeh rímskokatolíckej cirkvi. Ako ľudská aj božská inštitúcia je zmesou toho najlepšieho aj najhoršieho zo sveta; je na čitateľovi, aby sa rozhodol, čo z toho prevažuje.

1. KAPITOLA

Vytiahnite padací most! Pius X. [1903 – 1914]

Dvadsiateho ôsmeho mája 1904 zišiel bolonský arcibiskup, kardinál Domenico Svampa po schodisku svojho mestského paláca na Via Altabella v srdci starého mesta. Bol to pomerne statný starec s okrúhlou vlúdnuou tvárou. Tváril sa veselo, ale jeho zamračené obočie prezrádzalo úzkosť z dňa, ktorý bol pred ním. Čakal naňho jeho koč. Keďže išlo o mimoriadnu udalosť, jeho kočiš a stajníci mali oblečenú plnú livrej, aby arcibiskupa sprevádzali na krátkej, ale dôležitej ceste. Šesť karabiniarov na koňoch, s chocholmi na čapiciach a v slávnostných uniformách malo sprevádzať toto cirkevné knieža na stretnutie s kráľom Viktorom Emanuelom III. Keď koč zastavil na Piazza del Nettuno (hlavnom bolonskom námestí), v dave zavládlo vzrušenie a prepukol jasot. Bolo to zvláštne, keďže Bologna bola najľavicovejším mestom v Taliansku, známym svojím antiklerikalizmom a republikánskym zmýšľaním. Len málokto očakával, že stretnutie preláta s monarchom vyvolá také šialenstvo. Mal to byť mierotvorný deň. V predchádzajúcich týždňoch sa vatikánski diplomati, tajní sprostredkovatelia a dvorania z kráľovského paláca zapájali do delikátnych rokovaní, aby obrúsili hrany stretnutia.

V katolíckej Európe bolo sotva nezvyčajné, aby kardinál pozdravoval panovníka, ktorý je na návšteve v jeho meste, ale v Taliansku sa takéto banálne zdvorilosti premenili na vrchol vzťahu medzi cirkvou a štátom. Dvadsiateho septembra 1870 vtrhol novo zjednotený taliansky štát do Ríma, čím ukončil vládu pápežov v strednom Taliansku. Odvtedy pápeži trucovali ako väzni vo Vatikáne, zatiaľ čo noví talianski králi

z rodu Savojských sa usadili na Kvirinálskom pahorku.¹ Skonfiškovali tam palácový komplex, ktorý dovtedy slúžil ako obľúbené letné sídlo rímskych pápežov. Dobrí katolíci, obzvlášť duchovní, dostali príkaz, aby sa vyhýbali akémukoľvek kontaktu s „uzurpátorským“ kráľom a jeho dvorom. Po takmer tridsiatich štyroch rokoch ľadovo chladných vzťahov sa zdalo, že nastáva istý odmäk. Tak Vatikán, ako aj Kvirinálsky palác definovali každý aspekt etikety, ktorú bolo treba počas kardinálovej audiencie dodržiavať. Kardinál mal byť prvý, kto sa stretne s kráľom, ktorý mu udelil súkromnú audienciu. Fúzatý a útlý (meral iba o málo viac ako meter päťdesiat) Viktor Emanuel pôsobil na verejnosti žalostne. Nebol však žiadny blázon a dostal najlepšie vzdelanie zo všetkých princov, ktorí sa kedy narodili v starodávnom rode Savojských. Vášnivo sa zaujímal o prírodné vedy a geografiu.² Kým britský kráľ Juraj V. zbieral známky, Viktor Emanuel zbieral zlaté mince (bol popredným európskym numizmatikom). Podľa všetkých svedectiev bol povestný svojou nudnosťou, čo je pre konštitučného monarchu skvelá vlastnosť. Z pohľadu Vatikánu bolo znepokojujúcejšie, že taliansky kráľ nebol veľmi nábožný a bol známy svojím antiklerikalizmom.

Svampa bol celý nesvoj. V predchádzajúci večer (27. mája) ho informovali, že kráľ bude rád, ak sa zúčastní na štátnom bankete, ktorý pri príležitosti jeho návštevy organizuje mesto. Kardinál namietal, že 28. mája je „popolcová sobota“, v katolíckej cirkvi deň pôstu, takže sa na večeri nemôže zúčastniť.³ Dvoranov to nevyrušilo a oznámili mu, že pripravia špeciálne „diétne“ menu, aby zaistili, že sa jeho pier nedotkne žiadne mäso.⁴ Kardinál poslal večer 27. mája náhlivý telegram, v ktorom informoval, že predbežne prijal pozvanie večerať na bankete po pravici kráľa. Nasledujúceho dňa o tretej popoludní prišiel telegram, ktorým sa kardinálovi zakazovala účasť na štátnom bankete. Bolo už neskoro. Svampa bol už na ceste. Autori novinových správ chválili zdvorilosť Viktora Emanuela voči cirkevnému hostovi. Kardinál a kráľ sa počas večere často zhovárali a bolo ich vidno, ako sa priateľsky smejú. Všetko vyzeralo dobre a noviny sprvu skutočne chválili tento pokus o zmierenie ako úspech.

Na druhý deň sa Svampa pravdepodobne zobudil s nevoľnosťou, keďže jeho „diétne“ menu tvorilo z veľkej miery maslo a mliečne výrobky a zapíjal ho najlepším burgundským vínom. Nemal mať dobrý deň. Jeho tajomník mu priniesol na striebornej tácke telegram. Svampa ho

znepokojene otvoril. Bol od pápeža, jeho tón bol rozhodne strohý. Slová bodali a spochybňovali jeho úsudok, keď večeral po boku talianskeho kráľa v deň pôstu. V telegrame dostal Svampa informáciu, že súhlas stretnúť sa s panovníkom mal len na ráno. Jeho účasť na bankete bola implicitným uznaním legitímnosti talianskeho štátu a jeho monarchu, ktorý si uzurpoval trón svätého Petra.⁵ Toto pokarhanie bolo pre cirkevné knieža ponižujúce. Ďalšou výmenou listov a telegramov dostal Svampa možnosť úplne vysvetliť svoje správanie a navrhol, že verejne prevezme zodpovednosť za svoj chybný úsudok. Pápež na zmiernenie situácie zdôraznil svoju dôveru v bolonského arcibiskupa, ale Svampa zostal v jeho nemilosti až do svojej smrti v roku 1907.

Dištancovanie sa Vatikánu od „diétnej večere“ kráľa s kardinálom spôsobilo v európskej tlači istý škandál. Katolícki kňazi a novinári tvrdili, že Svampa urobil hrubú chybu v úsudku. Vyzvali cirkev, aby sa nezmierila s bezbožným talianskym štátom, kým ten neodškodní pápeža za uzurpovanie jeho svetskej moci a neospravedlní sa mu. Sekulárna tlač zase kritizovala bigotnosť a úzkoprsoť katolíckej cirkvi, ktorá odmietala pochopiť úpadok svojej politickej moci a svojho vplyvu. Žiadala, aby katolíci uznali, že náboženská viera je súkromná záležitosť, ktorá môže mať len malý vplyv na sekulárnu politiku. Tridsiateho mája 1904 rokoval o bolonskej afére taliansky parlament. V odpovedi na priamu otázku o kráľovej návšteve liberálny predseda vlády Giovanni Giolitti vstal a povedal:

Náš princíp je takýto: cirkev a štát sú dve súbežné priamky, ktoré sa nikdynamusia stretnúť. Beda cirkvi v deň, keď by zasiahla do právomocí štátu.⁶

Aký rozruch spôsobila úbohá večera s deviatimi chodmi! Giolittiho reč bola varovaním pre cirkev, aby prestala popierať právo talianskeho štátu na existenciu a uznala jeho autoritu: táto výzva nebola prijatá ďalších dvadsaťpäť rokov.

Epizóda v Bologni zvýrazňuje mieru, do akej bol katolicizmus na prahu dvadsiateho storočia v stave obklúčenia. Strata kráľovstva v strednom Taliansku bola pre rímskokatolícku cirkev bolestná a stratu suverenity odmietala uznať. Pápeži neboli ochotní opustiť múry svojho obydľia ani uznať vonkajšiu realitu. Pius IX. vydal v roku 1868 dekrét *Non expe-*

dit, ktorým katolíkom zakázal vytvárať politické strany alebo hlasovať v demokratických voľbách. Katolicizmus sa sám uzavrel do geta, keď sa jeho oddaní nasledovníci takmer sto rokov vyhýbali kontaminácii modernitou.⁷ Zbožní ľudia boli vyzývaní, aby posielali svoje deti na cirkevné školy a univerzity, ktoré študentov chránili pred kacírskymi myšlienkami. Počas dlhého pontifikátu Leva XIII. (1878 – 1903) svitla nádej, že sa Rím môže zmieriť s modernou dobou.⁸ Tento postarší pápež bol erudovaný bývalý diplomat s prenikavým pohľadom a jemným orlím nosom. Chcel dosiahnuť dohodu medzi náboženstvom a moderným myslením. Za jeho pontifikátu sa prvýkrát otvoril pre akademikov vatikánsky archív. Lev XIII. propagoval a financoval štúdium dejín a Biblie. Existovala trvalá misijná činnosť mimo Európy. Cirkev získavala početných konvertitov v Afrike, Severnej Amerike a Ázii. Levova cirkev sa stala skutočne globálnou spôsobom, aký by bol v predchádzajúcich dvoch storočiach nepredstaviteľný.

Lev sa ukázal ako otvorený „sociálnej otázke“, keď v roku 1891 vydal encykliku *Rerum Novarum*.⁹ Týmto dokumentom sa podporovali práva robotníkov a nádenníkov na spravodlivú mzdu. Zároveň sa obhajovali bezpečné pracovné podmienky a základné sociálne zabezpečenie. Najdôležitejšie bolo, že sa katolíkom povoľovalo zakladať vlastné odborové združenia a v obmedzených prípadoch sa v encyklike schvaľovali štrajky ako legitímny nástroj boja proti nespravodlivosti. Zdalo sa, že pápež je na strane utláčaných a slabých.

Počas jeho pontifikátu došlo aj k istému politickému pokroku. Keď vyprchala nádej na obnovenie monarchie, vyzval pápež francúzskych katolíkov, aby sa zjednotili v podpore tretej republiky.¹⁰ V posledných rokoch svojho života naznačil, že cestou vpred by mohla byť istá podoba kresťanskej demokracie. Napriek takýmto znakom *détente* napätie pretrvávalo. Najväčším problémom zostávala „rímska otázka“. Vyskytli sa pokusy nájsť istú formu zmierenia s talianskym štátom. Tieto rokovania však stroskotali na skalách antiklerikalizmu laickej vlády na jednej strane a na neústupnosti pápežského úradu na strane druhej.¹¹ Katolíci boli správcami jedinej pravej viery, nemohli akceptovať náboženský pluralizmus presadzovaný konštitučnými vládami. Od Francúzskej revolúcie sa sloboda svedomia považovala za ľudské právo, zatiaľ čo pre cirkev predstavovala licenciáciu pre kacírov, aby šíрили lži. Cirkev očakávala záruku úplnej nezávislosti, aby sa mohla venovať svojmu duchovnému

poslaniu, a od štátu chcela, aby ukotvil katolícke hodnoty a učenie v zákonoch. V ére rastúceho sekularizmu to bolo nerealistické očakávanie.

Odluka cirkvi od štátu bola niečím, s čím Vatikán odmietal súhlasiť. Katolícke učenie nesmelo byť vyhostené len do domácej a súkromnej oblasti. Kúriu (administratívu cirkvi) naďalej tvorili nostalgickí preláti, ktorí rojčili o dňoch, keď mali obrovskú politickú moc rovnako ako duchovní. Táto byrokracia bola (a niektorí tvrdia, že stále je) notoricky neefektívna a elitárska. Pohodlné ubytovanie, štedré pracovné podmienky a dobré ovzdušie robili jej funkcionárov odolnými proti zmene a reforme. Keď sa v šesťdesiatych rokoch pápeža Jána XXIII. pýtali, koľko ľudí pracuje vo Vatikáne, zjavne zažartoval: „Ach, asi polovica.“¹² Ukázalo sa, že s takouto otáľajúcou štátnou službou bude pre cirkev výzvou, aby sa zreformovala.

Keď Lev XIII. 20. júla 1903 vo veku deväťdesiattri rokov zomrel, zanechal po sebe váhavé dedičstvo pokroku. Jedenásť dní nato sa v Sixtínskej kaplnke zhromaždilo šesťdesiat kardinálov, aby zvolilo jeho nástupcu. Tak ako vždy mali na výber medzi kontinuitou a zmenou. Pri prvých hlasovaniach sa zdalo, že favorizujú Levovho štátneho sekretára (ministra zahraničných vecí) Mariana Rampollu del Tindara. Svojím profrancúzskym postojom a umiernenosťou si však nezískal obľubu u mnohých svojich kolegov spomedzi cirkevných kniežat. Po treťom hlasovaní požiadal poľský kardinál Jan Puzyna de Kosielsko, knieža biskup krakovský, o povolenie prehovoriť k svojim bratom. V zdobenom karmínovom rúchu predniesol reč v archaickej latinčine.¹³ V kardináloch postupne silnel pocit, že neveria tomu, čo počujú. Puzyna ich informoval, že má inštrukciu od rakúsko-uhorského cisára Františka Jozefa, aby uplatnil *ius exclusive* (alebo veto) proti kardinálovi Rampollovi. Veto Františka Jozefa proti Rampollovi mohlo súvisieť s tragickým osudom korunného princa Rudolfa, dediča habsburskej monarchie, ktorý v roku 1889 spáchal spolu so svojou milenkou samovraždu. Rampolla bol jedným z kardinálov, ktorí Levovi XIII. odporúčali, aby mu odoprel kresťanský pohreb. Toto odporúčanie bolo zamietnuté, aby si cirkev neznepriatelila najvýznamnejšiu katolícku dynastiu v Európe.¹⁴

Od stredoveku si najmocnejšie korunované hlavy Európy nárokovali právo veta proti kandidátom pri voľbách pápeža.¹⁵ Toto hlasovanie na prvý pohľad nevyzeralo nijako odlišne. Rampolla vyjadril rozhorčenie, že habsburský cisár si trúfol nepriamo zasahovať do výberu budúce-

Vatikánsky štát zaberá približne 44 hektárov. Jeho mikroskopickú rozlohu zatieňuje jeho celosvetový politický a morálny vplyv.

ho pápeža. S veľkou dôstojnosťou stiahol svoju kandidatúru a vyjadril úľavu, že nebude musieť niesť ťažké bremeno viesť „univerzálnu cirkev“. Kardináli sprvu naďalej hlasovali za Rampollu ako symbolický prejav vzdoru proti habsburskému vetu. Nemohli však ignorovať, čo sa udialo, a začali hľadať kompromis. Našli ho v osobe Giuseppeho Sarta, kardinála patriarchu benátskeho, muža s povestou svätca, ale s reakcionárskymi zásadami, ktorý po celú svoju kariéru bojoval proti reforme a zmene. Prijal meno Pius X. na počesť Pia IX., ktorý odsúdil liberalizmus a zjednotený taliansky štát. V srdci bol Božím mužom, nie politikom. Jeho pápežské motto *Instaurare omnia in Christo* (Všetko obnoviť v Kristovi) ukazuje, že jeho priority boli skôr duchovné ako sekulárne.¹⁶ Výber Giuseppeho Sarta za pápeža bol pre katolícku cirkev krokom späť.

Giuseppe Sarto bol synom roľníka, ktorý sa stal poštmajstrom v obci Riese v Benátsku. Jeho matka bola negramotná šička, ktorá porodila deväť detí. Narodil sa v roku 1835 v Lombardsko-benátskom kráľovstve ako rakúsky poddaný.¹⁷ Bol prvým pápežom od Hadriána VI. (1522 – 1523), ktorý bol mužom z ľudu bez kvapky šľachtickej krvi. Väčšie počudovanie vyvolávalo to, že Sarto nemal žiadne diplomatické skúsenosti ani nestrávil žiadny čas vo vatikánskej kúrii. Bol prvým pápežom po mnohých storočiach, ktorý strávil prvých dvadsať rokov svojej kariéry ako kňaz vo farnosti. Učenie katolíckej cirkvi a starostlivosť o duše boli jeho absolútnou prioritou. Mal vľúdnú okrúhlu tvár, šnupal tabak a často kýchal do červenej vreckovky. Bol družnej povahy, čím sa veľmi líšil od odmeraného Leva XIII., ktorý trval na prísnej etikete a vždy jedol sám. Naproti tomu Sarto pozval tri svoje slobodné sestry z Riese, aby prišli do Ríma a robili mu spoločnosť. Odmietal jesť bez ostatných a vo vznešenom prostredí sa cítil nesvoj.¹⁸

Napriek prívetivej povahe bol jednoznačne najreakcionárskejší pápežom, aký kedy vládol katolíckej cirkvi: vzhľadom na konkurenciu je to celkom úspech. V mladosti bol v seminári vzorným študentom, ale nebol to žiadny učenec. Všetky jeho jazykové schopnosti pozostávali z taliančiny a štipky latinčiny. Tým sa vysvetľuje, prečo si vybral za ministra zahraničných vecí aristokratického anglo-španielskeho diplomata Rafaela Merryho del Vala.¹⁹ Tento vysoký, spôsobilý a kostnatý prelát nadšene slúžil Sartovi počas celého jeho pontifikátu.²⁰ Sartov roľnícky pôvod vyvolával nedôveru u intelektuálov a reformátorov. Zmena sa

v bezčasovom poľnohospodárskom svete Benátska vnímala ako niečo rušivé. Sartovým inštinktom bolo odolávať akýmkoľvek zmenám a priviesť cirkev späť do zlatých čias, keď definovala morálne a spoločenské normy Európanov. Bol pevne odhodlaný, že Vatikán bude určovať hranice filozofického, historického a vedeckého učenia, ktoré bude katolíkom dostupné. Jasným vyjadrením jeho hodnôt bolo, že prijal meno Pius X. ako poctu Piovi IX., pápežovi, ktorý sa snažil zachovať pápežský štát a ktorý definoval dogmu pápežskej neomylnosti.

V istom zmysle jeho pontifikát značil koniec starého poriadku. Jedným z jeho prvých činov bolo vyhlásenie apoštolskej konštitúcie *Commisum nobis* 20. januára 1904.²¹ Tou sa zakazovalo korunovaným hlavám európskych štátov uplatňovať v budúcnosti voľbách pápežov právo veta. Ak by sa ktorýkoľvek kardinál odvážil uplatniť ho, bol by automaticky exkomunikovaný. Touto konštitúciou sa predpísal sľub mlčanlivosti kardinálov, ktorým sa zakazovalo informovať o tom, čo sa dialo počas hlasovania. Toto pravidlo sa „viac ctilo porušovaním ako dodržiavaním“. Odstedy budú voľby pápeža úplne zbavené vonkajšieho zasahovania. Tým sa rázne prestrihla pupočná šnúra, ktorá spájala cirkev s európskymi monarchiami.

Prvé roky pontifikátu Pia X. po jeho zvolení v auguste 1903 sa vyznačovali politickými nepokojmi. Predtým kooperatívny vzťah medzi francúzskym štátom a pápežským štátom sa pretrhol revolúciou v roku 1789. Cirkevná pôda bola zabavená a odkresťančovanie počas deväťdesiatych rokov osemnásteho storočia katolicizmu silno uškodilo. Napoleon Bonaparte ako prvý konzul republiky ocenil silu náboženstva pri legitimizovaní a presadzovaní moci štátu. Bol odhodlaný uzavrieť s Rímom mier. V roku 1801 podpísal konkordát s Piom VII. Ním sa zo všetkých kňazov a biskupov vo Francúzsku stali štátni úradníci s platou. Ako kompenzáciu za toto štátne financovanie mala hlava štátu nárok nominovať biskupov.²²

Konkordát z roku 1801 zostal v platnosti po celé devätnásť storočie. Umožnil ohromný nárast náboru do katolíckej cirkvi a jej expanziu. V roku 1900 bolo vo Francúzsku približne päťdesiat tisíc kňazov a stotisíc mníchov.²³ Vďaka štátnemu financovaniu, darom a odkazom v posledných voľbách nahromadila francúzska cirkev portfólio nehnuteľností v hodnote približne päťsto miliónov frankov.²⁴ Hoci to bolo oveľa menej ako bohatstvo, ktoré mala počas *ancien régime*, cirkev bola stále